

Л.Л. Залізник, Д.О. Ветров, М.М. Беленко

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАЛЕОЛІТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК ЕКСПЕДИЦІЄЮ НАУКМА НА КІРОВОГРАДЩИНІ У 2008 р.

Brief information on the research of the Upper Palaeolithic sites Vys and Troyanove 4 near the town of Novomyrhorod in Kirovohrad region conducted by the expedition of the National University of Kyiv-Mohyla Academy in 2008 is presented.

Останніми роками Археологічна експедиція Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА) досліджує новий вузол палеолітичних пам'яток у Центральній Україні. Група палеолітичних стоянок в долині р. Велика Вись біля районного центру Новомиргород на Кіровоградщині пов'язана з первинним родовищем кременю в с. Коробчине і була відкрита місцевим краєзнавцем П.І. Озеровим.

У 2008 р. експедиція сконцентрувала зусилля на дослідженні стоянок Вись і Троянове 4. Крім керівника експедиції Л.Л. Залізника, активну участь у розкопках брали В.О. Манько, М.М. Беленко, П.І. Озеров, Ю.В. Кухарчук, В.О. Шумова, Н.Д. Довженко, І.М. Хоптинєць, С.А. Переверзєв, О.М. Федоров і студенти НаУКМА, які проходили археологічну практику.

Вись. Стоянка розміщується на великому пологому мисі лівого берега р. Велика Вись за 5 км на захід від районного центру Новомиргород. Мис у місці стоянки має висоту над заплавою близько 7 м. Його перетинає траншея завглибшки до 2 і завширшки близько 8 м, якою проходить дорога між селами Лікареве та Шмидове. Оброблені кремені зібрано в промоїнах уздовж дороги.

У травні 2006 р. стоянку відвідали Л.Л. Залізник, В.М. Степанчук і С.М. Рижов. У 2007 р. експедиція НаУКМА під керівництвом Л.Л. Залізника розпочала стаціонарні розкопки. З метою підготовки перетину нашарувань для запрошених палеогеографів Ж.М. Матвіїшиної та О.Г. Пархоменка зроблено шурф завглибшки 3 м. На глибині 2,0–2,3 м від поверхні у бурому

похованому ґрунті виявлено оброблені кремені. Щоб запобігти руйнуванню культурного шару та визначити культурно-хронологічну належність стоянки, уздовж колії дороги закладено розкоп площею 33 м² (3 × 11 м). В ході цих робіт знайдено 852 кремені, зокрема 50 з ретушшю.

У травні 2008 р до розкопу попереднього року було прирізано у південно-західному напрямку ще 42 м², а потім розкоп розширено ще на 49 м². Серед головних досягнень 2008 р. відзначимо збільшення площі розкопу у чотири рази та чисельності колекції кременю у шість разів на тлі попереднього року. Загальна площа розкопу 125 м², а чисельність колекції кременю — 5304 екз. Здійснено інструментальну зйомку мису тераси зі стоянкою. Особливе значення має знахідка раніше невідомих в Україні трикутних двобічно оброблених наконечників стрілецького типу (рис. 1, 1, 4).

Дослідження геологічного перетину Ж.М. Матвіїшиною та О.Г. Пархоменком підтвердили належність пам'ятки до початкової пори верхнього палеоліту. Встановлено, що кремені залягали на глибині близько 2 м від сучасної поверхні у верхніх горизонтах вітачівського похованого ґрунту, завершення формування якого датується часом близько 28–26 тис. р. тому. Червоний від сполук заліза похований ґрунт мав потужність близько 1,1 м і складався з трьох горизонтів. Значна озалізнєність та оглеєність свідчить про його формування в умовах вологішого і теплішого, ніж сучасний, помірного клімату. Похований ґрунт перекривали лесові відклади палевого кольору потужністю до 0,8 см, ідентифіковані як бузький горизонт. У останньому зафіксовано окремі знахідки пластинчастих виробів гравецького типу.

Морозобійні тріщини у верхах вітачівського ґрунту заповнені бузьким лесом. Вони свід-

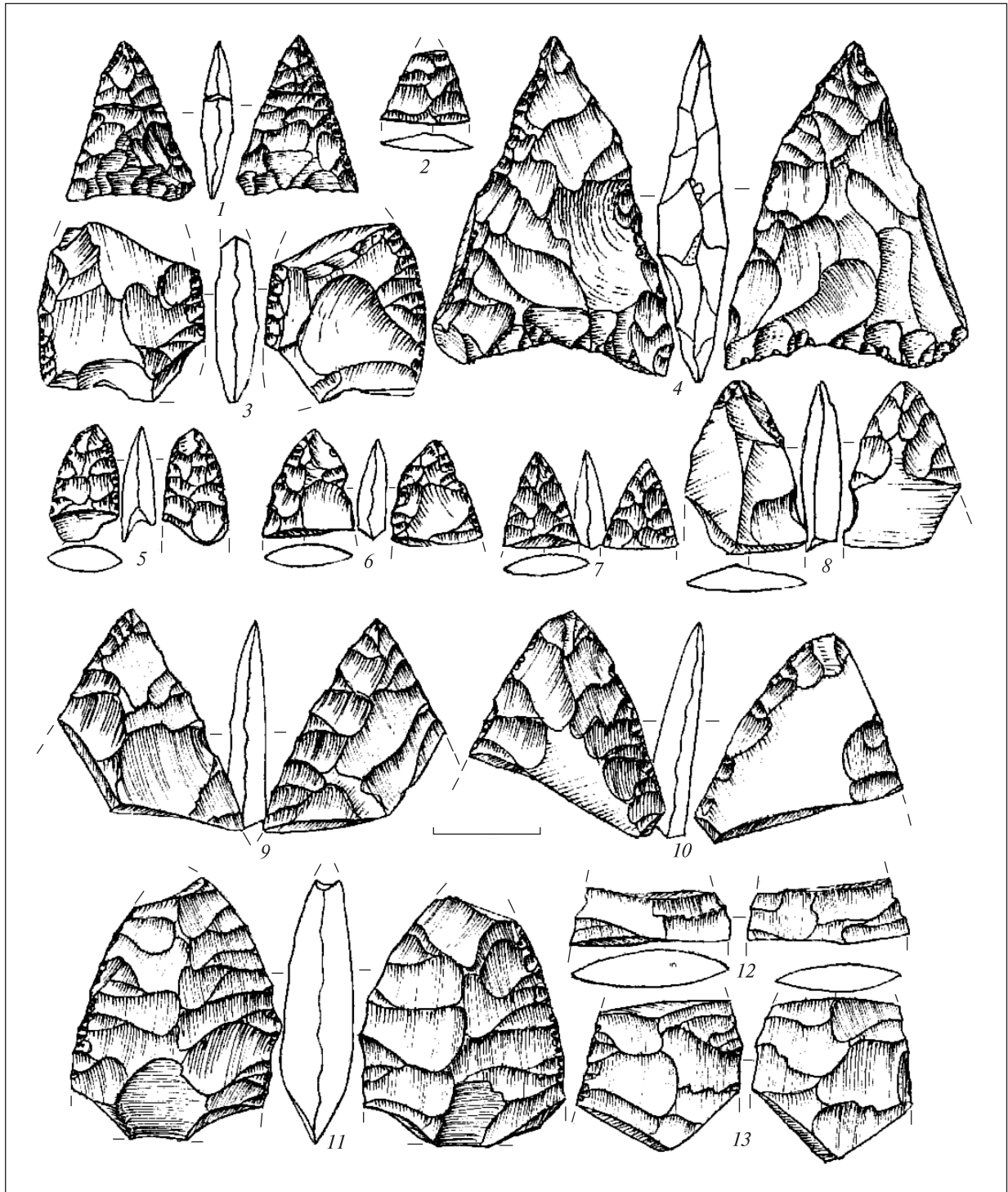

Рис. 1. Стоянка Вись. Двобічно оброблені наконечники та їхні уламки

чать про різку зміну клімату близько 28 тис. р. тому в бік встановлення холодних і сухих перигляціальних умов, що і призвело до утворення згаданих кріогенних тріщин у підстилючій бузький лес товщі вітачівських горизонтів. Особливо виразно кріогенні явища простежені на верхньому та середньому рівні похованого ґрунту, де і залягали культурні рештки. На

різних ділянках пам'ятки ступінь розсіювання кременю по вертикалі неоднакова. Як наслідок, потужність культурного шару коливалася від 20 до 50 см, у середньому 30—40 см.

Складається враження, що єдиний культурний шар з матеріалами селетського технокомплексу внаслідок потужних процесів кріотурбації, підтверджених наявністю численних моро-

зобійних тріщин, був розсіяний у верхній товщі похованого ґрунту вітачівського часу. Два роки спостережень дають підстави говорити про однорідність матеріалів в культурному шарі за сировиною, станом поверхні виробів (патинізація), технологією та типами виробів. Якихось сталих тенденцій у рівні залягання показових речей селетської чи оріньякської культурної традиції не простежено, що дає підстави вважати добутий крем'яний комплекс гомогенним. Складається враження, що культурний шар до його руйнування морозобійними тріщинами залягав у верхній частині середнього горизонту похованого вітачівського ґрунту.

Колекції властива груба відщепова техніка обробки кременю. Пластин та їхніх уламків лише 5%. Для виготовлення знарядь використовували переважно грубі відщепи. Сплюснені нуклеуси демонструють грубу підпаралельну техніку відколювання відщепів та коротких пластин за допомогою жорсткого відбійника. Деякі ядрища мають сліди радіального та віялоподібного зняття і нагадують реліктові мустьєрські форми.

Привертає увагу виразна серія двобічно обтесаних вістр металеві зброї та їхніх уламків (рис. 1). Два цілі наконечники належать до трикутних вістр стрілецького типу з виїмкою в основі (рис. 1, 1, 4). Зазначимо, що такі вістря, добре відомі зі стоянок у Костенках та Бірюча Балка на Дону, Сунгир у Поволжі, вперше знайдені в Україні.

Виразною серією представлені різноманітні високі скребачки оріньякських типів. Серед них нуклевидні типу карене та високі скребачки з виділеним носиком. Знайдено 15 екз. відносно крупних кінцевих скребачок на грубих неправильної форми пластинчастих відщепках, уламок пластини з ретушованими краями, який нагадує круто ретушовані пластини з оріньякських пам'яток.

Різцева техніка нерозвинена. Різців усього 10, причому частина з них сумнівна. Значною серією (17 екз.) представлені зубчасті знаряддя на відщепках і грубих пластинах, а також аморфні відщепи з нерегулярною ретушшю. До мустьєроїдних форм, можливо, слід віднести чотири атипові скребла, два з яких оброблені крутою ступінчастою ретушшю.

Стоянки з двобічно обробленими листопадними або трикутними крем'яними вістрями у Центральній та Східній Європі традиційно відносять до пам'яток селетського кола, або технокомплексу, і датуються в межах 40—30 тис. років тому. Такі вироби вперше стали відомі завдяки дослідженням печери Селета в

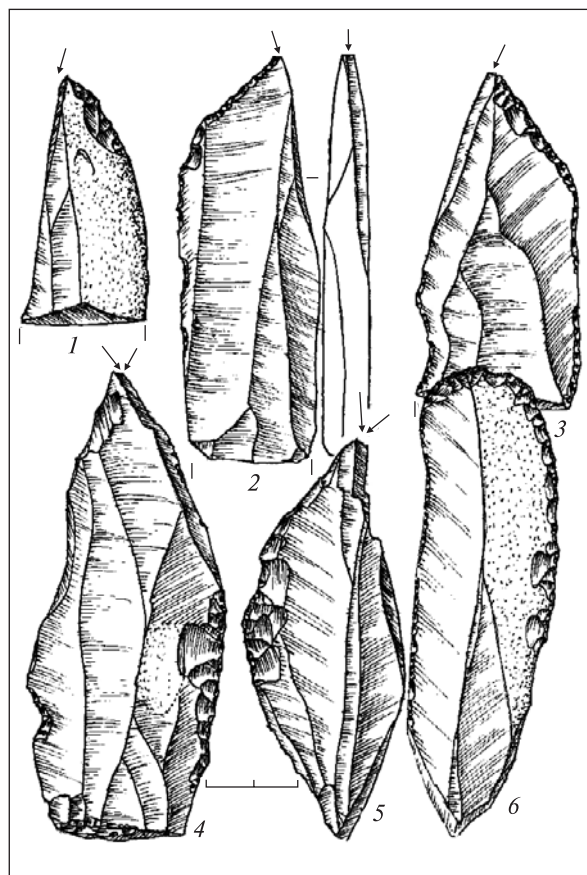

Рис. 2. Стоянка Троянове: 1—5 — різці на пластинах; 6 — скребачка на пластині

Угорщині. До селетоїдних комплексів України належать Стінка на Дністрі, Королеве II у Закарпатті, Міра під Запоріжжям, Буран-Кая III (шар С) у Криму, Молодова V (шар 9—10) на Середньому Дністрі; в Молдові та Румунії — грот Бринзени (нижній шар), Гординешти, Корпач, Корпач-мис, Бобулешти, Буздужани; в Росії — Бірюча Балка на Нижньому Дону, Стрілецька, Костенки 1 (шар 2, 3), Костенки 6, 11, 12 (шар III) на Середньому Дону та ін.

Крем'яній колекції стоянки Вись властиве характерне для пам'яток селетського технокомплексу Центральної Європи і незвичне для комплексів Східної Європи поєднання двобічних наконечників з виразними оріньякськими формами, найперше скребачками високої форми з носиком та нуклеподібними. Виразні паралелі комплексу Вись маємо в згаданих селетоїдних пам'ятках Молдови та Румунії, де двобічно оброблені вістря знайдені разом з оріньякоїдними нуклеусами карене, високими скребачками з носиком, мікропластинами Кремс-Дюфур, кістяними вістрями младецького типу. На деяких стоянках молдавського Селету (Гординешти, Бобулешти IV, Тринка, Ріпічені-Ізвар) та

кож знайдено окремі трикутні наконечники з виїмкою в основі, що дуже нагадують вістря, які є визначальними для стрілецької культури басейну Дону.

Всупереч наявності двох трикутних вістер, виразні оріньякські елементи та інші особливості не дозволяють віднести крем'яний комплекс стоянки Вись до числа пам'яток стрілецької культури басейну Дону, а, скоріше, наближують його до селето-оріньякських комплексів басейнів Дністра, Прута й Серета.

Таким чином, крем'яний комплекс стоянки Вись на Кіровоградщині поєднує характерні риси центральноєвропейського Селету (високі скребачки оріньякського типу) з елементами східноєвропейського його різновиду, виділеного в стрілецьку культуру (трикутні наконечники з двобічною обробкою). Інакше кажучи, стоянка Вись за типами виробів є чимось середнім між власне пам'ятками селетського кола Центральної Європи та стрілецькими басейну Дону.

Троянове 4. Стоянка розташована на місці між двома відвершками Троянкової балки, за 500 м на північний захід від крайніх хат с. Троянове. За польовий сезон 2008 р. досліджено 19 м². На місці розкопу крем'яний матеріал залягав під сучасним ґрунтом, безпосередньо під тонким орним шаром. Найбільшу концентрацію знахідок пов'язано з глибинами 0,3—0,7 м. За Ж.М. Матвійшиною та О.Г. Пархоменком, леси, що містять артефакти, формувалися в холодному або помірно-холодному степу зі зрідженими лісами і чагарниками в долинах річок та балках.

Фауністичні рештки не збереглися. Однак у 2008 р. вдалося знайти три фрагменти трубчастих кісток 3—4 см завбільшки, що дає надію отримати радіокарбонні дати.

Колекція кременю з розкопу 2008 р. нараховує 8150 артефактів. Гострі краї кременів, що не мають ушкоджень через переміщення матеріалу природним чином, вапнякова кірка з нижнього боку і їх горизонтальне залягання в культурному шарі свідчать про його непорушеність. Поєднання інтенсивної первинної обробки кременю з виразними серіями завершених знарядь дає підстави віднести пам'ятку до стоянок-майстерень.

Знайдено великі одно- та двоплощинні нуклеуси з прямими чи трохи скошеними площинами. Великі нуклеуси мають сліди зняття крупних досконалих пластин, уламки яких досить численні. Є одно- та двоплощинні ядрища середніх розмірів зі скошеними площинами. Показовою особливістю техніки обробки кременю є неглибокі негативи відбивних горбків сколів, перш за все пластин, що є характерною ознакою обробки кременю на граветських пам'ятках усієї прильодовикової Європи.

Виробів зі слідами ретуші досить багато — 368 екз., не рахуючи 285 аморфних відщепів та уламків зі спорадичною ретушшю. Однак переважна більшість з них морфологічно невиразна. Зокрема, це 43 екз. грубих скребел на первинних відщепях переважно неправильної форми, 295 пластин зі спорадичною ретушшю та псевдоретушшю, що виникла внаслідок їх використання у трудових операціях. Менше десятої частини виробів з ретушшю (31 екз.) можна віднести до морфологічно завершених ретушованих знарядь.

Переважну більшість виробів з ретушшю зроблено на великих і дуже великих пластинах. Зокрема, на них виготовлено найбільше виразну категорію знарядь — різці (рис. 2, 1—5), класичні кінцеві скребачки на великих пластинах (рис. 2, 6). У комплексі наявні чотири уламки пластин з притупленим краєм, які є культуровизначальними для пам'яток граветської традиції.

Найближчі аналогії граветським матеріалам з Троянового 4 маємо серед знахідок нижніх шарів (8 та 7) багатошарової стоянки Володимирівка, дослідженої О.П. Чернишем у 1946—1947 рр. за 70 км на захід від с. Троянове на р. Синюха. Морфологічно близькі до колекції Троянового 4 матеріали граветських стоянок Подністров'я — Молодове V (шари 10—7), нижні верхньопалеолітичні шари Молодове I, Кормань IV, Косоуци (нижні шари), Оселівка II, Вороновиця, Бабин I, Галич, Межигірці I тощо.

Враховуючи нечисленність граветських пам'яток у Центральній Україні, стоянка Троянове 4 є перспективною пам'яткою, що потребує подальших досліджень.

